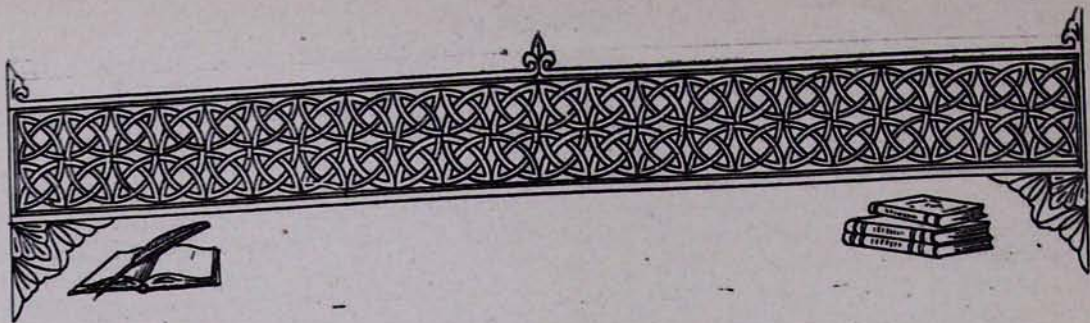

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ*

1867 թվականի հունվարի 16-ին պոլսահայ մտավորականությունը, էջմիածնի Ամենայն Հայոց նորընտիր Կաթողիկոս Գևորգ Դ-ին, դեռևս Կոստանդնուպոլսում գտնված օրերին, ներկայացնում է մի հուշագիր ազգային-եկեղեցական կյանքի վերաբերյալ, ուր խոսվում է նաև լուսին և ամսիկոճ զայթակղության» մասին, որոնք «գործվեցան մոտ ատեններս երկու մասնավոր Կաթողիկոսությանց թեմերում մեջ, հԱղթամար և ի Սիս, անարժան և իսպառ անարժան եկեղեցականաց միջոցով» (Իզմիրլյան 631): Առաին միահամուռ ցանկությունն է կարգ կանոն հաստատել նաև Սսում և Աղթամարում: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին դիմելով ժողովուրդը խնդրում է, որ նա «այնպիսի սրբապղծությանց և Հայաստանյայց Եկեղեցվո և Ազգի կործանում և աղետ սպառնացող ոճրագործությանց վրա անշուշտ արժանավոր սրտմըտությամբ կնայի և Տիրոջը այգին այնպիսի աղվեսներե զերծ պահելու փուլթ պիտի տանի» (Իզմիրլյան 632):

Գևորգ Դ պատասխանում է, որ հայ մատուհի՝ «Մաթիս» (Կարապետ Ութուճյան), «Փռճ» (Համբարձում Ալաճաճյան), «Մանգումեն» (Կարապետ Փանոսյան), «Միլև Ավարայրի» (Մարկոս Աղաբեկյան), «Միաժան» (Կարապետ Զուհաճյան), «Ժամանակ» (Ստեփան Պ. Փափազյան), «գրածները իմ սրբազան պարտականություններս են» և ձեռնադրված զգացածներն ալ իմ զգացմունքներս են» (Իզմիրլյան 633):

* Շարունակված «էջմիածին» ամսագրի 1959 թվականի Ը-Թ Ձ-ից:

միրլյան 638): Կոստանդնուպոլսի ժամանակի պատրիարք Պողոս Բ Թագթագյան Բրուսացին (1863—1869) Գևորգ Դ-ին ներկայացնում է «Աղթամարայ և Սսոյ խնդիրներն ի տնօրինութիւն»: 1867 թվականի փետրվարին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հաճությամբ կազմվում է եկեղեցական մասնաժողով, որը պատրաստում է վեց հոգևածներից բաղկացած մի կանոնադրություն Սսի և Աղթամարի Կաթողիկոսությանց վերաբերյալ և ներկայացնում է Վեհի ուշադրությանը: Գևորգ Դ-ն իր կարգին կանոնագիրը հանձնում է պատրիարքին՝ ի գործադրություն:

Ահա այդ կանոնադրությունը.

1. Կաթողիկոսունք Սսոյ և Աղթամարայ նորին ի վիճակախոց իւրեանց և յրդհանուր ժողովոյն Կոստանդնուպոլսոյ, յորմէ առաջարկին առ Վեհափառ Կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց ի վանեացումն և հաստատութիւն:

Արդէն ի ցեղէ Աջապահանց Սսոյ բարձեալ է ընտրութիւն կաթողիկոսական՝ ընդհանուր հաւանութեամբ Ազգին, արժանաւորաց և եթ սեպհականելով զայն:

2. Կաթողիկոսունքն Սսոյ և Աղթամարայ զօծումն կաթողիկոսական ընդունին ի ձեռաց Վեհափառ Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց ի Ս. էջմիածին:

Արդէն ի սմին օրինակի Աղուանից, Վրաց և Ասորոց կաթողիկոսունք ձեռնադրէին ի սրբազան յաջորդէ Լուսաւորչին Հայաստանեայց:

3. Կաթողիկոսունք Սսոյ և Աղթամարայ ըստ բազմամեայն սովորութեան կարող են

ձեռնադրել եպիսկոպոս, ընդունելով յառաջագոյն զգրաւոր հաւանութիւն Հայրապետին Ամենայն Հայոց»:

Ձեռնադրեալ եպիսկոպոսունք ըստ թուոյ թեմից վիճակի իւրեանց միայն պարտի լինիլ, զոր և պարտ է որոշել և սահմանել:

4. Կաթողիկոսունքն Սսոյ և Աղթամարայ պարտին յիշել ի սուրբ պատարագի զանուն վեհափառ Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց. իսկ եպիսկոպոսունք, վարդապետք և քահանայք Սսոյ և Աղթամարայ պարտին նախ յիշատակել զանուն վեհափառ Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց և յետոյ զանուն կաթողիկոսի վիճակի:

5. Վեհափառ Կաթողիկոսի Սրբոյ էջմիածնի միայն է սեպական ստորագրել Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, իսկ Սսոյ և Աղթամարայ կաթողիկոսաց կոնդակաց վերտառութիւնն լինելոց է Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ, Կաթողիկոս Տանն Աղթամարայ, իսկ ստորագրութիւնն նոցա Կաթողիկոս Սսոյ, Կաթողիկոս Աղթամարայ:

6. Ի կրօնական դժուարին խնդիրս կաթողիկոսունք Սսոյ և Աղթամարայ պարտին զվերջին որոշումն ընդունիլ յընդհանրական Հայրապետէ անտի Սրբոյ Եկեղեցւոյն Հայաստանեայց»:

Սսի և Աղթամարի համար կազմված այս կանոնադրութեան առիթով Բաբգեն կաթողիկոսը անում է հետևյալ ճիշտ խորհրդածութիւնը:

«Ամենքն հաշմար առիթն էր ասիակ ազգային Պատրիարքարանի համար, որ կորուստով գործեր, հեցած սահմանադրութեան, և ջուլջուտար Թուրքիո հայոց մեջ գոյութիւն ունեցող Աթոռներուն. թն այլևս կարելի չէր հին մտայնութեամբ և կերպերով գործել»:

1866 թվականի հուլիսին Սսի միաբան և Հալեպի առաջնորդ Նիկողայոս եպիսկոպոս, Կիրակոս Աջապահյանի մահից հետո, հափըշտակում է Սսի Աթոռը և գերիշխան, գողութիւն, օծվում է նույն Աթոռի Հարութիւնն եպիսկոպոսից, որը հետագայում մահմեդականութիւն է ընդունում:

1865 թվականին Կիրակոս Բ-ի վախճանումից հետո կիլիկեցիք բաժանվում են երկու կուսակցութեանց, որոնցից մեկը, հին սովորութեամբ, առանց Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանի գիտութեան, օժանդակում է Նիկողայոս եպիսկոպոսի կաթողիկոսական Աթոռի հափշտակմանը, իսկ մյուս մասը պաշտպանում է Սսի նոր կաթողիկոսի ընտրութեան հարցը՝ Պատրիարքարանի ազգային իշխանութեան ներքո, Կիլիկյան թեմի վիճակայինների մասնակցութեամբ, օրինականութեան սահմանի մեջ:

Պատրիարքարանը չի ընդունում Նիկողայոսի կաթողիկոսացումը և Պողոս պատրիարք

ըր 1866 թվականի վերջերին նրան կառավարութեան միջոցով բերել է տալիս Կոստանդնուպոլիս: Երկու տարի վերջ Նիկողայոսը վերադառնում է Սիս, ուր հանգիստ չի մնում ու նորից 1871 թվականի օգոստոսին, կառավարական հսկողութեան տակ, բերվում է Կոստանդնուպոլիս և աքսորվում Արմաշի վանքը, իսկ ազգային իշխանութիւնը և Պատրիարքարանը ձեռնարկում են Սսի նոր կաթողիկոսի ընտրութեան «ժողովրդային բվեով»:

Կոստանդնուպոլսի ազգային ընդհանուր ժողովի 1870 թվականի Բ, Գ, Դ, Ե, Զ և է նիստերում, Կոստանդնուպոլսի պատրիարքի նախագահութեան տակ, հանգամանորեն բնական է Ամենայն Հայոց Հայրապետի գերագահութեան հարցը, Սսի և Աղթամարի կաթողիկոսների ընտրութեան եղանակն ու իրավասութեան սահմանները, ինչպես նաև Պատրիարքարանի մասնակցութեան հարցը Սսի և Աղթամարի կաթողիկոսների ընտրութեան, ըստ Հայ Եկեղեցու ավանդութեան: Այս հարցի առթիվ Ազգային ընդհանուր ժողովին ներկայացվում են չորս առաջարկներ, որոնք հետո վերածվում են մեկ առաջարկի:

«Ս. էջմիածնի Հայրապետը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հաջորդն է, և գերագահութեանն ու ամբողջ Հայաստանայց Ս. Եկեղեցւո կառավարութեան իրավասութիւնը անորն է, իսկ Աղթամարա և Սսո թեմական կաթողիկոսներն եկեղեցական անիշխանութենէն ծագած են և ապօրինակ, բայց որովհետև զնազան պատճառաց համար չեն կրնար ջնջվիլ, ուստի որպեսզի Ս. էջմիածնի Աթոռուն գերագահութիւնն ու իրավասութիւնը անարատ պահվի, Ազգային ժողովն, որ թուրքաբնակ միայն Ս. էջմիածնի թեմական հայոց ներկայացուցիչն է, պետք չէ անոնց ընտրութեան մասնակցի, զի այս մասնակցութիւնը Ս. էջմիածնէն հրաժարում կնշանակի. այլ պետք է կա'մ Աղթամարա և Սսո թեմականք զատ-զատ երկերկու ընտրելի պատրաստեն, և անոնց մեջէն մեկ անձ Աղթամարա և մեկ անձ Սսո կաթողիկոս հաստատեն Ս. էջմիածնա հայրապետը, և անոնց առանձնաշնորհութեան պայմաններ դնեն, և կամ պետք է բոլորովին թողնել, որ թեմականք, ըստ հին սովորութեան, իրենց ուզած անձն ընտրեն իրենց առաջնորդ կամ կաթողիկոս» (Իզմիրլյան 792—793):

Ազգային ընդհանուր ժողովում Գրիգոր Օտյանը խոսք առնելով, անում է երկրորդ առաջարկը: Նա իր արտասանած հանրաժանութ ճառում ասում է.

«Ի՞նչ է այս Սսո Կաթողիկոսութեան խնդիրը, ի՞նչ է իր նշանակութիւնը, տա-

րածուժը, հետևանքները: Զայս իմանալու համար տեսնենք նախ, թե ի՞նչ է էջմիածնա կաթողիկոսությունը: էջմիածնա կաթողիկոսությունը, համայն Ազգին, թե՛ ի դիկոսությունը, համայն Ազգին, թե՛ ի թուրքիա, թե՛ ի Ռուսիա, Պարսկաստան, Հնդկաստան և մինչև ի ծագս աշխարհի, ուր հայ մը կա, բոլոր հայերուն կաթողիկոսն է ու հոգևոր գլուխը: Այս է էջմիածնա կաթողիկոսը, և ես ուզողներեն եմ ու ա-մենքս կուզենք, որ այսպես մնա: Ո՛չ թե էջմիածնա քաղերի հարյալ եմ. ես կկարծեմ, թե ո՛չ երբեք քաղերի մը պետք է հարիլ...: Բայց մեծ և ազգային պատճառ մը կա էջմիածնա հարելու համար. էջմիածնա կաթողիկոսը միմիայն հոգևոր Գլուխն է, որ Ռուսիո հայերը միացուցած է և կրնա միացնել Թուրքիո հայերուն հետ: Եթե էջմիածնա կաթողիկոսը մեր ալ կաթողիկոսը չլլա, Ազգին երկու մեծ հատվածները կբաժնվին իրարմեջ:

«Հիմա տեսնենք, թե ի՞նչ է Սուր կաթողիկոսը... Սուր կաթողիկոսը ուրիշ բան չէ, այլ էջմիածնա կաթողիկոսին հակառակաբուն է: Թող ուրանա ո՛վ որ կուզե՛ իր այս հատկությունը. պատմությունը բարձրաձայն կհռչակե զայն: Հակառակաթոռ, ուրեմն ապստամբ է... անպատվություն մը Ազգին ու Եկեղեցվուն. ուրեմն պետք է վերցնել զայն:

«Զէ՛, պետք է պահել Սուր կաթողիկոսությունը, և գիտե՛ք ինչու համար.— էջմիածնա կաթողիկոսության համար: Եթե Սուր կաթողիկոսությունը վերցնես, մեծ վնաս կհասցնես էջմիածնա կաթողիկոսության³:

«...Սուր կաթողիկոսը պետք է մնա իբրև կաթողիկոս, այլ որչափ կարելի է պետք է վերնա իբրև հակառակաթոռ: Ո՛չ միայն վասն զի գայթակղություն ու անպատվություն մըն է, այլև վասն զի օր մը վտանգավոր կրնա ըլլալ, եթե էջմիածնան ու նույնիսկ Թուրքիո մեջ Կեդրոնական Վարչաժեյնեն անկախ կերպով կատարվելով իր ընտրությունը, բոլորովին Ազգեն անջատ մարմին մը կազմե:

«...Ահա վտանգը. այս վտանգին առջև առնելու բնական միջոցն է էջմիածնա կաթողիկոսի վավերացմանը դիմել: Բայց... Այդ արդյունքը, ինչպես նաև իբրև հակառակաթոռ վերցնելու արդյունքը, երկուքը մեկտեղ ձեռք բերելու միջոցն ըստ իս Քաղաքական ժողովո առաջարկությունն է, մի

կարծիքն է, այն է որ ընդհանուր ժողովն ընտրե կամ մասնակցի Սուր կաթողիկոսին ընտրությանը: Երբ ընդհանուր ժողովը, որ էջմիածնա թեմն է, իրեն գլուխ ունենալով Ս. պատրիարքը, որ էջմիածնա վեհափայլ կաթողիկոսի փոխանորդն է, կընտրե Սուր կաթողիկոսը, անուղղակի կերպով կմիանա նա ընդհանուր Եկեղեցվուն հետ, և ո՛չ ես կկազմե կամ կրնա կազմել ապագային մեջ անջատ մարմին մը» (Իզմիրլյան 806—821):

Ազգային ընդհանուր ժողովում Ստեփան ֆախազյանը նույն հարցի մասին արտահայտվում է հետևյալ կերպ.

«Հայոց Ազգին և Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցվուն հոգևոր ընդհանուր տեսուչն և Հայրապետը Սուր էջմիածնի կաթողիկոսն է, որ պետք է վարել յուր պաշտոնը գործակցությամբ համայն Ազգին ընտրյալ Ազգային Սյունեհոգոսի մը: Իսկ Աղթամար և Սիս մասնավոր կաթողիկոսություններ են, որոնց պաշտոնն է միայն եպիսկոպոս ձեռնադրել և Մյուսոն օրհնել, և որք Ազգային Սյունհոգոս չեն կրնար ունենալ, և պետք է որ պահեն իրենց կաթողիկոսական հաջորդությունն, և իբր բարձր աստիճանավորներ պետք է որ Ազգային ժողովո մասնակցությամբ ընտրվին. սակայն որպեսզի ազգային և եկեղեցական միութենեն ու ամբողջութենեն բաժանեալ իբրև զատ գլուխներ զատ մարմին չլլան, զանոնք թե՛ կրոնապետ և թե՛ քաղաքականապես պետք է Կոստանդնուպոլսո պատրիարքին իշխանությանը ենթարկել իբրև պետի Թուրքիո բոլոր հայոց և իբրև փոխանորդի Ս. էջմիածնի Ընդհանրական կաթողիկոսին, միաժամայն և անոնց Կոստանդնուպոլսո պատրիարքին և Աղթամարա ու Սուր թեմական առաջնորդությանց հետ ունենալիք հարաբերությանց կամ պաշտոնավարության եղանակը պետք է ճշտել և սահմանել:

«...Սուր և Աղթամարա կաթողիկոսաց ընտրությունը իրենց թեմականներուն թողունք և մենք էջմիածնականքս ամենևին չմիջամտենք ըսելը, ազգային միության և ամբողջության կապը խզելու և ցրուցան ազգը երեք գլուխներով երեք մարմիններու բաժնելու դրության առաջնորդել է:

«...Ուստի հանուն Ազգին միության կխնդրեմ, մեկդի դրեք խտրությունները, ... ճանչելու համար մեկ Ազգ, մեկ Եկեղեցի Հայաստանյայց, և մեկ եկեղեցական բարձր վարչություն համօրեն Ազգեն ընտրյալ, ազատ քաղաքական ամեն նկատումներն և ճնշումներն:

«...Մեզի համար Սուր կաթողիկոս վանա-հայր պիտի ընտրվի, և պետք է, որ ընտրվի,

3. Մահմանդական սերունդը 1860-ական թվականներին պայմանական ձևով էր պաշտպանում Օսմանի բանաձևը՝ Սուր դիրքի մասին, այն է՝ Սիսը հարկավոր է էջմիածնի պահելու համար, իսկ այսօր տեսնում ենք ճիշտ հակառակը՝ Անթիլիասը պաշտպանվում է էջմիածնի բանդել փորձելու համար:

ինչպես կրնարվի Երուսաղեմա պատրիարք հայրը: Ահա խնդրույն լուծման բնական միջոցը. ասկե գատ ինչ որ ալ ընենք, Եկեղեցւոյ վնաս է, Ազգին վնաս, Ընդհանրական Կաթողիկոսութեան վնաս»:

«Կոստանդնուպոլսո պատրիարքը բոլոր Թուրքիո հայոց պետն է, Ս. Էջմիածնի Ընդհանրական Կաթողիկոսին փոխանորդը, կրօնական խնդիրները Թուրքիո հայոց մեջ, իրենց վերջին լուծումը Կոստանդնուպոլսո համագումար ժողովին մեջ կգտնեն, կամ թե որ ասի անձեռնհաս ըլլա, Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռին մեջ: Կոստանդնուք որ Թուրքաստանի մեջ Սոս կաթողիկոս, Աղթամարա կաթողիկոս, ըստ սահմանադրութեան արդեն վաճակաւ կամ անվաճակաւ կաթողիկոսի կարգն անցած են, մինչև անգամ կրնամ համարձակապես ըսել, թե եթե Թուրքաստանի մեջ կրօնական ժողով մ'ըլլա և Սոս ու Աղթամարա կաթողիկոսներ ալ ներկա գտնվին, Կոստանդնուպոլսո պատրիարքը, ի բացակայութեան Ընդհանրական Կաթողիկոսին իբրեւ փոխանորդ նորին, նախագահ պիտի բազմի և Սոս ու Աղթամարա կաթողիկոս վանահայրերն ալ անոր երկու կողմը: Ահա մենք այսչափ կատարեալ կերպով կրմբոնենք Եկեղեցւոյ և Ազգի միութիւնը» (Իզմիրլյան 823—831):

1860-ական թվականի մեր սահմանադրական սերնդի կարկառուն դիմերից մեկի՝ Նահապետ Ռուսինյանի առաջարկութեամբ, Ազգային ընդհանուր ժողովը, երկար վիճաբանութիւններէից, մտքերի աշխույժ փոխանակութիւններէից հետո, գրտնում է վերջնական, սահմանադրական լուծումը Սոս և Աղթամարի կաթողիկոսներ ընտրութեան եղանակի:

«Հետին վիճաբանութիւնները մեկ բանի մը ծառայեցին, մեկ կետ մը ամրացուցին ավելի սաստիկ և տիեզերական կերպով զորն որ ուրացող չկար. պայծառ տեսնվեցաւ, թե Արարատյան Աթոռը Ազգին Հովվապետական Մայր և Գերագույն Աթոռն է, և անկե վեր Աթոռ չկա Հայաստանայց Եկեղեցւոյ մեջ, և անոր մանկանց համար:

...Ուստի այս կետը իսպառ ի բաց հանելով խնդրին մեջն, այսինքն Արարատը մեկդի առնելով, կուգամ իսկույն Սոս և Աղթամարա աթոռակալաց պարզապես ընտրութեանը»:

«...Ընտրողի մը համար առաջին գիտնալու և որոշելու կետը սա է, թե ինչ է ընտրելին և ինչ պաշտոնի մեջ պիտի գործածվի ընտրելալը. հոս ինձի կըսեն, թե կաթողիկոս է ընտրելիդ և կաթողիկոսութիւն պիտի ընեն: Բայց ինձ պետք է գիտնալ, թե ի՞նչ է այդ պաշտոնը: Երբ բառին նայիմ՝ ընդհա-

նուր Գայրապետութիւն կնշանակի. իսկ երբ պաշտոնը՝ զննեմ, մասնավոր հովվապետութիւն կցուցնե...»

Ի՞նչ է հապա կաթողիկոսին բուն պաշտոնը և այն ստորոգելիքը, որք առանձնապես միայն իրեն հատուկ են: Հոգևորական կատելով ըսվեցաւ, թե Մեռոն կորհնի, եպիսկոպոս կձեռնադրե, բայց այդ իշխանութիւնը միայն իրենը չէ, քանի մը եպիսկոպոս միաբանյալ ամեն ո՛ր որ և ո՛րքան որ ուզեն կորհնեն ու կձեռնադրեն, ո՛վ պիտի արգիլե երբ Եկեղեցին կնրին...

«Մեզի պետք եղածը կաթողիկոսութեան պաշտոնին այն մասն է, զոր սոսկ աշխարհական չըսելու համար՝ խառն պիտի ըսեմ, կամ լավ ևս Ազգային մասը, այն գերագույն իշխանութիւնը, որով կնախագահ հայ ժողովուրդին հովվական կառավարութեանը վրա, այսինքն առաջնորդութեանը վրա, զի ի՞նչ է կաթողիկոսը այսու նկատմամբ՝ եթե ոչ առաջնորդաց առաջինը, եպիսկոպոսաց եպիսկոպոսապետը, հովվապետաց Մայրագույնը, Եկեղեցական վարչութեան Դպիս և հետևաբար ընդհանուր ազգին հոգևորական Գերագույն Պետը...»

Ուստի կհետեցնեմ, թե՛ ըստ Սուրբ Գրոց, թե՛ ըստ իրավաբանական և թե՛ ըստ տրամաբանական ամենայն օրինաց, Արարատյան Աթոռ Գանակալը Ամենայն Հայոց ճշմարիտ և աստվածընտիր Կաթողիկոսն է. որովհետև ամենայն հայոց բազմութեան ձայնովն է ընտրյալ և յուր այս գերագույն իշխանութիւնը ժողովուրդեն հանձնված է իրեն. ահա այս իշխանութիւնն է իր առանձին ստորագելիքը և իր հատուկ պաշտոնը...

Արդ, հիմա լավ գիտեմ, թե ինչ է Կաթողիկոսութիւնը, անոր առանձին ստորոգելիքը, և անոր հատուկ պաշտոնը, նաև լավ ևս գիտեմ, թե իմ ընտրելիս՝ թեպետ կաթողիկոս անունը կկրե, բայց իսկական կաթողիկոս չէ՝ բառին ամենայն ուժովը, այլ մասնավոր հովվապետ մը, գավառական առաջնորդ մը, կամ ավելի ճիշտ՝ նահանգի մը պատրիարքը, Երուսաղեմա պատրիարքին նման, զի ան ալ ասոր պես ցկյանս գահակալելու համար պիտի ընտրվի»:

«Կըսեմ ուրեմն... ևս սա կպնդեմ և խորհրդին ալ սա է. «ընտրութեան իրավունքը տեղացւոյն է, վավերացման իրավունքը կնդրոնին է» (Իզմիրլյան 835—842):

Խրիմյան պատրիարքի նախագահութեամբ, Ազգային ընդհանուր ժողովը, քվից բացարձակ մեծամասնութեամբ, ընդունում է Ռուսինյանի առաջարկութիւնը: Այս առիթով Իզմիրլյան Սրբազան խորհրդածում է.

«Ազգային ժողովն սույն այս որոշման անվրեպ հետևութիւնն է, թե Հայաստան-

յայց Առաքելական Ս. Եկեղեցվո կառավարության միակ գերագույն Դպրոցն և ամերիկայի Հայոց Հայրապետն և Մայրաքաղաքի Պատրիարք Կաթողիկոսը Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռ Պաշտպանական է: Իսկ Աղթամար և Սսո վանահայր վիճակավորները մի-աին եպիսկոպոս ձեռնադրելու և Մյուռտն օրհնելու լուկ հոգևոր առավելության մեջ Աղթամար և Սսո վանաց վանահայր առաջնորդներն կամ վիճակավորներն են՝ ընդ ի-րավասության մեջ Կոստանդնուպոլսո պատ-րիարք և Հայրապետական փոխանորդ արք-եպիսկոպոսին, որ որոշմամբ Ազգային կեդրոնական վարչության կվավերացնեն ա-նոնց ընտրությունը և ձեռնադրության և օծման կատարումը կհանձնարարեն:

Ազգային ժողովո այս որոշման ուժովն է հան, որ մենք ևս մեր սույն գործունյ ըն-թացին մեջ անոնց համար վանահայր վի-ճակավոր անունը գործածեցինք:

...Կոստանդնուպոլսո պատրիարքությունը, նույնպես ալ Աղթամար և Սսո Կաթողի-կոսությունները ժամանակը ծնած է, և ոչ թե Եկեղեցին, և ժամանակը պիտի կարգա-դրեն, ինչպես կրսե կաթողիկոսական հանձ-նաժողովը, զոր հարկ կհամարիմ վերստին օրինակել աստ, որ հա՛ն:

«Մեր Ազգային Եկեղեցվո նվիրապետու-թյան կարգը կառահանգի, որ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՅԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՎՈ ՊԱՇՏՈՆՈՒԹՅԱՆ ՊՈՒԽ ՀՈՎԱԿԱՊԵՏՐ ՄԵԿ ԸԼԼԱ, որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության տիտղոսը կկրեն և Մայ-րաքաղաքի Հայրապետության նվիրական պաշ-տոնը կվարեն: Այս իրավամբ, մեր Եկեղեց-վո մեջ այսօր երեք Կաթողիկոսական Ա-թոռ մենեղ ժողովից ՉԱՐՏՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆ Մ'Է ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱՅ ՆԱՍՏԱՄԱՐ, և հավաստի է, որ եթե այսօր Հայաստան-յայց Եկեղեցվո մեջ մեկ կաթողիկոս կե-ցած ատեն ուրիշ մ'ալ ուրիշ տեղ հաստա-տելու խնդիր երևան ելնե, ամեն ազգա-սեր և Եկեղեցվո բարեկարգության նախան-ձախնդիր ազգայինք դեմ կկենային անոր հաստատությանը» (Իգմիրլյան 844—852):

Ազգային ընդհանուր ժողովի որոշման համաձայն, 1871 թվականին Պատրիարքա-րանը ձեռնարկում է Կիլիկիո կաթողիկո-սական ընտրության Սեպտեմբերին Ադա-նայում կազմվում է գավառական ընտրա-կան ժողով Կոստանդնուպոլսի Քաղաքական ժողովի հրահանգով, որին հանուն Կենտրո-նական վարչության մասնակցում են Սիմեոն եպիսկոպոսը և Ֆրենկյան Հովհաննեսը: Ընտրական ժողովը գումարվում է հոկտեմ-բերին և Սսի կաթողիկոս է ընտրվում Բե-րիայի առաջնորդ Մկրտիչ եպիսկոպոս Քեֆ-սիդյանը: Ազգային ընդհանուր ժողովը այ-

նուհետև կազմում է մի հանձնաժողով, ո-րը մշակում է 7 հոդվածներից բաղկացած հետևյալ ծրագիրը՝ «Մագիր հարաբերու-թյանց Կիլիկիո կաթողիկոսական վիճակի-ն ընդ Ազգային կեդրոնական վարչության» ա-նունով:

«1. Կիլիկիո վիճակը իբրև մասն ամբող-ջության թուրքաստանի հայոց առաջնոր-դական վիճակաց, ենթակա է Ազգային Սահ-մանադրության տրամադրությանց, և Ազ-գային կեդրոնական վարչության տնօրի-նությանց:

2. Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը իբրև նույն վիճակի թեմական առաջնորդաց գլուխը հա-րաբերություն ունի Կեդրոնական վարչու-թյան և Կիլիկիո վիճակաց առաջնորդաց հետ:

3. Կիլիկիո վիճակաց առաջնորդներն հա-րաբերություն ունին Կիլիկիո կաթողիկոսին հետ, և իրենց ձեռնհասություններն վեր խնդրոց համար անոր կղիմեն:

4. Կիլիկիո կաթողիկոսը իր տնօրեն ժո-ղովովը կտնօրինեն իրեն եկած վիճակային խնդիրները, և իր ձեռնհասություններն վեր (անշուշտ ինչպես քաղաքական նույնպես և կրոնական) խնդրոց համար Կեդրոնական վարչության կղիմեն, համարառու մնալով անոր:

5. Կիլիկիո վիճակաց առաջնորդները ի-րենց տեղական կառավարության և Կիլի-կիո կաթողիկոսը նույն վիճակաց տեղական կառավարությանց քով միջնորդ են Ազգին և անոնց մեջ:

Իսկ Բարձրագույն դռան հետ հարաբերու-թյուն ենթադրող ամեն գործոց համար պի-տի դիմեն առ Կեդրոնական վարչություն:

«6. Կիլիկիո վիճակաց առաջնորդներու ընտրությունը Սահմանադրության տրա-մադրությանց համեմատ կկատարվի հար և նման թուրքիո վիճակաց առաջնորդներուն ընտրության:

Բայց ընտրության հրահանգը Կեդրոնա-կան վարչություններն առ կաթողիկոսը և ընտ-րության տեղեկագիրն ալ կաթողիկոսին մի-ջոցով առ Կեդրոնական վարչությունը կուղ-ղվի, որ վավերացվելեն հետք Բարձրա-գույն դռնին ֆեռմանը կատանա և կղրկեն առ կաթողիկոսն, որ յուր օրհնության կոն-դակով կհաստատեն նորընտիր առաջնոր-դը:

7. Կիլիկիո կաթողիկոսը միայն Կիլիկիո վիճակաց համար պետք եղած Ս. Մյուռտ-նը կօրհնեն և եպիսկոպոս կձեռնադրեն:

Բայց ձեռնադրելի եպիսկոպոսին համար կանխավ Կեդրոնական վարչության հավա-նությունը կստանա» (Իգմիրլյան 886—890):

Ազգային Պատրիարքարանը Քեֆսիդյանի ընտրությունը հաստատելու համար պայ-

ժան դրավ, որ «ամենն առաջ նորընտիր կաթողիկոսը խոստմանագրով մը ընդունի Աղզային ընդհանուր ժողովի ընելիք կարգադրությանը, Կիլիկիո Աթոռին և Աղզային Պատրիարքարանի հարաբերությանը մասին, որպեսզի ճշտվի Կիլիկիո Աթոռին և Կոստանդնուպոլսի Աղզային Պատրիարքարանի հետ հարաբերության կերպը, ուրիշ խոսքով, Աղզային Պատրիարքարանի և Մայր Աթոռի գերիշխանությունը Կիլիկիո Աթոռի վրա» (ԲԱԿ Պատմ. 715—716):

Աղզային Կենտրոնական վարչությունը իր 1872 թվի մարտ 10 թվակիր պաշտոնական նամակով խրիմյան պատրիարքի և Քաղաքական ժողովի ատենապետ Ս. Ապրոյի և ատենադպիր Տ. Ռ. Յուսուֆյանի ստորագրությամբ, Սսի կաթողիկոսական ընտրության մասին տեղեկագրում է Ամենայն Հայոց Հայրապետին, որ Աղզային վարչությունը և Կոստանդնուպոլսի Աղզային երեսփոխանական ժողովը էջմիածնի Մայր Աթոռի գերագահությունը պահպանելով, «Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցվո միութեան և միասնության սպառնացող վտանգին առջև առած, Սսո անկախություն սպառնացող դիրքը օրինավոր սահմաններու տակ մտցնելով, ապագայն իսկ ապահովելու հաջողած է», որովհետև, ավելացնում է Գևորգ Դ-ին ուղղված պաշտոնագիրը, «Երբ Կիլիկիո Կաթողիկոսն յուր խոստմանագիրը դրժն և սանձանքի հաւարեութեամբ չընդունի և կամ նոցա դեմ վարվի, անտարակույս, ամբաստանությամբ տակ կիյնա և ի պաճաճելի հաւկիւն մինչև անգամ կդադրի յուր պաշտոնէն» (ԲՊՄԻՐԼԿԱՆ. 941, 937):

Սսի նորընտիր կաթողիկոսը «պարտավոր էր լրջամիտ խոհականությամբ և իմաստուն հեռատեսությամբ վարել սկսիլ յուր պաշտոնն» (ԲՊՄԻՐԼԿԱՆ 1070), անինչ որպես հախուռն մարդ, «ի դերն հանեց համաձայնության ամեն փորձ» (ԲԱԿ Պատմ. 1219):

1871 թվի նոյեմբերին խրիմյան պատրիարքի հանձնարարությամբ կատարվում է Քեֆսիզյանի օծումը Սսում:

«Քեֆսիզյան կաթողիկոսանալեն հետո դուրս տվավ իր գույնը, և իր կաթողիկոսության 23 տարիները նշանավոր րրավ կրուկելով արծաթափրկության հետ, իր ժողովուրդին հետ, Աղզային Պատրիարքարանի և հետևաբար Մայր Աթոռ դեմ:

Եվ այս անիմաստ կոիվներու երեսն չկրցավ կապվիլ Սսո Աթոռին, և այս պատճառով չկրցավ կազմակերպել միաբանություն, կաթողիկոսական դիվան, դպրոց, և ընդհանրապես, աստանդական կյանք մը վարեց, առանց զգալու պատասխանատվության դույզն ծանրություն իր խղճին և գիտակցության մեջ» (ԲԱԿ Պատմ. 719):

Քեֆսիզյանն իր գործերով և անվարչագիտությամբ ժամանակի մեծանուն հոգևորականների հակառակությամբ շահեց, վտանգեց Կիլիկյան Աթոռի կաթողիկոսական իրավասությունը և ատելի դարձրեց իր անձը: Հատկապես բուռն էր Գևորգ Դ-ի հակառակությամբ Քեֆսիզյանի դեմ, այն աստիճան, որ նա Կիլիկյան Աթոռը «հակաթոռ և հերձվածող» հռչակեց:

1872 թվականի հունվարի 23 թվակիր մի գրությամբ («Կիլիկյանըն էսրարը վե սեֆալեթի» անուն հայատառ և տաճկաբարբառ տետրակը), Քեֆսիզյանը դուրս եկավ էջմիածնի դեմ և անվանարկեց Գևորգ Դ-ին, «ինքզինքը Ս. Թադեոս և Բարթուղիմեոս առաքելոց և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հաջորդ հայտարարե» (ԲՊՄԻՐԼԿԱՆ 1074):

Իզմիրլյան սրբազան շատ ճիշտ կերպով բնութագրել է Քեֆսիզյանի կենտրոնախույս ձգտումներն ու գործունեությունը:

«Տ. Մկրտիչ սրբազան սույն այս հայտարարությամբ ինքզինք յուրովի Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հաջորդն հռչակելը թեև կեղծ ստորագրության ներքև ըլլալով ըստ ինքյան կարևորություն չունի, այլ սակայն սա անտարակուսելի ճշմարտություն մ'է, թե Սսո վանահայր վիճակավորության թեմական մասնավոր պաշտոնին Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցվո առաքելահաջորդ հայրապետական իշխանության բարձրանալու կամ Ամենայն Հայոց Հայրապետության հոգևոր իրավասութենեն և ընդհանրական տեսչութենեն ազատ և անկախ ըլլալու ձգտումն յուր պաշտոնավարության առաջին օրերեն ունենալ հավակնած է, զոր արդ հայտնապես իրականացնել կճգնի առ ոտն կոխելով եկեղեցական պատմությունն ու կանոնները և Աղզային ժողովո որոշմունքը, որք բացարձակապես հակառակ են յուր ազգավնաս խորհրդոց ու ձգտմանց» (ԲՊՄԻՐԼԿԱՆ 1076—1077):

Քեֆսիզյան շուտով ընդհարվում է նաև Կոստանդնուպոլսի Աղզային կենտրոնական վարչության հետ, որն աշխատում էր կարգ ու կանոն մտցնել Սսի Կաթողիկոսական Աթոռից ներս, հրատարակել հատուկ հրահանգ Կիլիկյան Աթոռի դիրքը և հարաբերությունները ճշտելով Աղզային կենտրոնական վարչության և Մայր Աթոռի հետ:

1873 թվականի հունիսի 11-ին Պատրիարքարանի կողմից պատրաստվում է «մասնավոր հրահանգ Կիլիկիո վիճակաց համար», ինչպես պատրաստվել էր նմանօրինակ մի սանձաճաղիքական հրահանգ գավառների համար: 1874 թվականի հուլիսի 24-ին, վարժապետյանի օրով, խառն ժողովից վավերացվում է այդ հրահանգը:

Ազգային վարչությունը մերժում է Քեֆսիզյանի հետևյալ շորս առաջարկները:

1. Կաթողիկոսարանի Սսից տեղափոխությունը Կիլիկյան մի այլ բաղաբ:

2. Օսմանյան պետությունից Կիլիկյան կողմից որոշ մի ուղղակի սահմանում կաթողիկոսին:

3. Կիլիկյան թեմերի ընդարձակում:

4. Կիլիկիո Կաթողիկոսության թեմակալ առաջնորդությունից ավելի արտոնությունների տրվելը կառավարության կողմից:

1880 թվականի հոկտեմբերին Քեֆսիզյան Սսում հրավիրում է Կիլիկյան թեմերի թեմակալ խորհուրդը քննելու Ներսես պատրիարք Վարժապետյանի այս մասին գրած պաշտոնագիրը: Նույնքերին նա հասնում է Կոստանդնուպոլիս և պատրիարքին է ներկայացնում Սսի թեմական ժողովի պաշտոնագիրը, ուր թեմական ընդհանուր ժողովը իր խորհուրդները և ցավելը հանուր Ազգին ներկայացնելով, նրա ներկայացուցիչ պատկանելի հայոց խնամակալ և պաշտպան Վարչությունից խնդրում էր «փրկել զմեզ ի ցաւոց մերոց»:

Պաշտոնագրում խոսվում էր Սսի Աթոռի «արդի ավերյալ վիճակ»-ի մասին և մի շարք առաջարկներ էին արվում «ազգասիրական ոգով արյուն ի սիրտ և արտասովից աշոք» Սսի Աթոռը վերականգնելու համար: Վարժապետյան պատրիարքի հանձնարարությամբ այդ պաշտոնագիրը քննվում է Կրոնական ատյանի կողմից: Կրոնական ատյանը Սսի թեմական ժողովի պաշտոնագիրը քննելուց հետո պատրաստում է մի տեղեկագիր, ինչպես նաև պայմանագիր և ներկայացնում է պատրիարքին վավերացման:

Ներսես պատրիարքը այս պայմանագիրը ներկայացնում է Քեֆսիզյանին, Մատթեոս եպիսկոպոս Իզմիրլյանի և Կարապետ եպիսկոպոս Սերովբյանի միջոցով, խնդրելով, որ «բաղցրությամբ լսե զանուրդ»:

Ահա այդ պայմանագիրը:

«Ա. Հոգևոր հնազանդութիւն առ Հայրապետն Ամենայն Հայոց՝ Գահակալ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, որ է օրինաւոր յաջորդ Սրբոց Առաքելոց Թադէի և Բարթողիմէայ, և Սրբոց Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, և Վեհափառ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց ընդ աշխարհ համօրէն:

Բ. Ի ժամ սրբոյ պատարագի և յաղօթս ժամերգութեան յիշատակել նախ զանուն Վեհափառ Հայրապետին Ամենայն Հայոց, ապա զանուն Ամենապատիւ Կաթողիկոսի Տաճն Կիլիկիոյ: Այս յիշատակութիւն պարտի լինել յԱմենապատիւ Կաթողիկոսէն Կիլիկիոյ և ի թեմականաց նորա:

Գ. Ձեռնադրել եպիսկոպոս միայն զառաջնորդս թեմական վիճակացն Տաճն Կիլիկիոյ, առնելով կանխաւ զգրաւոր հաճութիւն ամենապատիւ Ս. պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ և Ազգային կեդրոնական վարչությունից:

Դ. Չհանել զեկեղեցական վիճակացն Կիլիկիոյ անդր քան զսահմանս Կիլիկիոյ ի պաշտպանութիւն, առանց կանխաւ առնել զհաճութիւն ամենապատիւ Ս. պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ և Ազգային կեդրոնական վարչութեան:

Ե. Զսուրբ Միւռոնն օրհնել միայն վասն Տաճն Կիլիկիոյ և վիճակացն նորին, և շառաքել նուիրակս ի բաշխումն Ս. Միւռոնի ի վիճակս որ են արտաքոյ սահմանացն Կաթողիկոսութեանն Տաճն Կիլիկիոյ, առանց գրաւոր հաճութեան ամենապատիւ Ս. պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ յանուն Վեհափառ Հայրապետին Ամենայն Հայոց:

Զ. Ամենապատիւ Կաթողիկոսն Տաճն Կիլիկիոյ պարտի գրել յամենայն վերնագիրս կոնդակացն, և ստորագրել յամենայն գրութիւնս, (այս անուն) Կաթողիկոս Տաճն Կիլիկիոյ: Ի Կոստանդնուպոլսոյ, յԱզգային Պատրիարքարանի հայոց, յամի Տետե 1880, ի 10 ղեկտեմբերի ամսոյ և յԱզգային բուականիս ՌՅ1:

Զվերոգրեալ վեցեսին հոգւածս պայմանագրոյս յանուն Կաթողիկոսութեանն Տաճն Կիլիկիոյ ընդունեմ սրտի մտօք և խոստանամ գործադրել ընդ բովանդակ կեանս իմ» (Իզմիրլյան 1177—1180):

Վարժապետյանն այս պայմանագրին կից իր ղեկտեմբեր 11 թվակիր նամակում գրում էր Քեֆսիզյանին:

«Առ Ամենապատիւ Տէր Մկրտիչ Սրբազան Կաթողիկոս Տաճն Կիլիկիոյ, սիրելի եղբայր իմ ի Տէր:

Յայտնելով աստանդ զի համաձայն եմ բոլորովիմբ վճռոյ Կրօնական ատենին վասն միութեան Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ, և խնդրեմ ի նորին Սրբազնութենէն, բարեհաճիլ ստորագրել զվեցեսին պայմանս ծրարեալս ընդ սմին և ի բաց թողուլ զգործածութիւն մանուշակագոյն վեղարի, և տարականոն ստորագրութեան» (Իզմիրլյան 1882):

Քեֆսիզյանը մերժում է և՛ պայմանագիրը և՛ նամակը և սկսում գործել ինքնազուլս, մինչ չորսն կանար գործակցիլ Ազգային Պատրիարքարանի...

... օգտվիլ անոր նյութական և բարոյական օժանդակութենէն ի նպաստ իր Աթոռին շինության և բարեկարգության... Այս է պատճառը, որ Քեֆսիզյանի 23-ամյա կաթողիկոսութենէն ոչ մեկ հիշատակ Աթոռի շինության և բարեկարգության վերաբերյալ գործերու մեջ: Խոսքի մարդ, ցույցի մարդ:

Կազմակերպելու կարողություն չունենալ և կհամակներ Կիլիկիո Աթոռին կապերը խզել

Մայր Աթոռի և Ազգային Պատրիարքարանի հետ» (ԲԱԿ Պատմ. 728—729):

Քեֆսիդյանը փորձել է հափշտակել Մայր Աթոռի թեմերը: Այդ մասին է վկայում Մալար կաթողիկոսի կոնդակը ժամանակի Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Հարություն Վեհապետյանին ուղղված:

«Վեհաշնորհ պատրիարքին հայոց Կոստանդնուպոլսոյ Բարձրապատիւ Սրբազան Յարութիւն Արքեպիսկոպոսի եղբօր մերում սիրեցելոյ ի Տէր ծանուցանեմք:

Յօրէ ամբառնալոյ մեր ի Գահ Հայրապետութեան Ամենայն Հայոց ջան և հոգ մեր եղեալ է յամենայն դէպս ի բաց բառնալ ի միջոյ զվնասաբեր զայն խտրութիւն, որ յոչ բազում ժամանակաց հետէ յերեսաց անյաջող հանգամանաց ժամանակիս յառաջացեալ է ի մէջ կաթողիկոսաց Մեծի Առաքելական Աթոռոյս և Տանն Կիլիկիոյ և Աղթամարայ և ընդ այնր ջանացեալ եմք ըստ Յիսուսականոյ օրինաց քրիստոսական Եկեղեցւոյ հաստատել ի նոսա զսիրալիր յարաբերութիւնս առ միմեանս ի շինութիւն Սրբոյ Եկեղեցւոյ մերոյ և Ազգի, և այսու իսկ բարեմիտ դիտաւորութեամբ յերգմնագրի անդ նորապսակ եպիսկոպոսացն վանիցն Սուրբ Յակովբայ, որ յերուսաղէմ Մամբրէի և Սահակայ ի բաց հանայ դհաստուածն, որ պարտաւորէր զնոսա համարիլ հակաթոռս Հայրապետութեան մեծի Աթոռոյս զսրբազան կաթողիկոսունս Կիլիկիոյ և Աղթամարայ: Այլ արդ ցաւօք սրտի լսեմք, թէ յատուրս յայտոսիկ սրբազան կաթողիկոսն Տանն Կիլիկիոյ ի վեր քան զիրաւունս սահմանափակ իշխանութեան իւրոյ զմի ոմն յեպիսկոպոսաց իւրոյ Մկրտիչ անուն առաքեալ է ի Կալկաթա յանուն նուիրակութեան, այլ ներքին դիտաւորութիւն առաքողին և առաքելոյն այգորիկ է իբր մնալ անդանոր և ջանահնար լինիլ դարձակցութեամբ ոմանց դարձուցանել և յանգուցանել զսիրտս պարզամիտ ժողովրդեան ի հպատակութիւն Տանն Կիլիկիոյ: Արդ այսոքիկ բանք թէպէտ իբրև ի լրոյ առ մեզ հասեալ ոչ այնքան հաւատալի թուին մեզ, այլ որովհետև յայսպիսում անբարի ժամանակի մարթ է և այսպիսեանց զեղծմանց ակնկալել, վասն որոյ Ձեզ, որ նախանձախնդիրդ էք իրաւանց և փառաց Ընդհանրական Աթոռոյս և աթոռակալաց նորին, ոչ աւելորդ համարիմ կանխաւ յիշեցուցանել ի զգուշութիւն, թէ վիճակ Կալկաթայի ի դարաւոր ժամանակաց հետէ նուիրագործեալ իրաւամբ համարեալ է ցայսօր և համարի մին ի սեպհական վիճակացն Մայր Աթոռոյս Սրբոյ Էջմիածնի ընդ առաջնորդական իրաւասութեամբ առաջնորդացն իսպահանու և Հնդկաստանի, որք միշտ նշանակեալք են ի կաթողիկոսացն նախամեծար Արարատեան Մայր Աթոռոյս և

բնակութիւն կալեալ ի սուրբ վանս Զուղայու և նուիրակք սորին մինչև ցվերջին ժամանակս այսոսիկ անպակաս հղեալ են ի հնդկահայս, մինչդեռ համարձակ մուտ գործել ի նոսա Համարիւր իրաւունս ոչ միայն նուիրակացն Կիլիկիոյ և Աղթամարայ, այլ նոցին իսկ կաթողիկոսացն Աթոռացս այնոցիկ: Իսկ թէ այժմ սրբազան կաթողիկոսն Կիլիկիոյ յորպիսի պատճառանաց շարժեալ՝ զտարօրինակս զայս յղացեալ է զխորհուրդ՝ զարմանամ յոյժ: Զարմանամ նոյնպէս և ընդ այն, թէ այսօրինակ տարականոն խորհուրդ և ձեռնարկութիւն սրբազան կաթողիկոսին Կիլիկիոյ զհարդ կարացեալ են խուսափիլ յաշարուրջ շրջահայեցողութենէ Զեր Սրբազնութեանդ և ազգայնամ ժողովականաց ատենից վարչութեան հայոց մայրաքաղաքիդ և եթէ իրազեկ լեալ է Զեր յարգոյ ժողովականացդ զայսմ դիտաւորութենէ և ձեռնարկութենէ կաթողիկոսին Կիլիկիոյ, զհարդ չէք փութացեալ զառաջ առնուլ ապօրէն արարմանցն այնոցիկ կամ ծանուցեալ մեզ ի տեղեկութիւն և ի տնօրինութիւն:

Արդ այսու յանձն առնեմք բարձր Սրբազնութեանդ Զերովդ բնածին աշարուրջ հսկողութեամբ ի վերայ հասանիլ ճշմարտութեան բանիցս առ մեզ հասելոց, և եթէ ստոյգ իցեն այնոքիկ, զկախեալ զՁէնջ զամենայն զհնարս ամենայն խոհականութեամբ ի գործ դնել, դառաջս առնուլ վնասակար դիտաւորութեանն այնորիկ, հրաւիրելով առ այդ և զողջամիտ ուշադրութիւն վարչական մարմնոց մայրաքաղաքիդ և զհետևանացն փութալ ծանուցանել մեզ ի տնօրինութիւն:

Ողջ լերուք ի Տէր մեր:

(Հայկական ՍՍՌ Պետ. մատենադարան. Կարդիկոսական դիվան, քրթապանակ 246, վավերագիր 542):

Քեֆսիդյանը աստանդական վիճակում վախճանվում է Հալեպում 1894 թվականի նոյեմբերի 8-ին, Ամենայն Հայոց Հայրապետի և հայ ժողովրդի նզովքի տակ:

Քեֆսիդյանի մահից հետո Կաթողիկոսական Աթոռ ութը տարի՝ 1894—1902 թվականներին թափուր է մնում: Այդ տարիների ընթացքում Ազգային վարչության որոշումով Երկու անգամ կաթողիկոսական ընտրություն է տեղի ունենում: 1895 թվականի հունիսի 7-ին առաջինը ընտրվում է Գրիգորիս եպիսկոպոս Ալեքսանդր, որի ընտրությունը սակայն հանդիպում է թուրք կառավարության ընդդիմությանը: Ալեքսանդրի ընտրության դեմ բողոքում են նաև Սսի նիկողայոս Դավթյան և Հովհաննես Գազանճյան ու Աբրահամ Մամիկոնյան եպիսկոպոսները, առարկելով, թե «եղած ընտրությունը ընկալալ կառնաց և տիրող սովորությանց հակառակ է, իբր թե ընտրության մեջ մասնակցություն ունե-

ցած չէ Կիլիկիո Աթոռի եպիսկոպոսական ժողովը, Աթոռի եպիսկոպոսներն չէ ընտրյալը, ինչպես որ սկիզբն ի վեր Աթոռին կանոն եղած է» (ՔԱԿ Պատմ. 775):

Միաբանությունը բաժանվում է երկուսի. ոմանք պաշտպանում են ընտրության օրինավորությունը և սահմանադրականությունը:

Թուրք կառավարությունը, այդ բողոքագրի հիման վրա, բացատրություն է պահանջում Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանից: Պատրիարքարանը և հառն ժողովը սահմանադրապես օրինական են համարում ընտրությունը:

Բողոքող եպիսկոպոսները, սակայն, ոտնահարելով օրենքը, 1895 թվականի հուլիսի 18-ին, իրենց միջից Հովհաննես Գազանձյան եպիսկոպոսին ընտրում են կաթողիկոս և օծումը կատարում գաղտնագողի կերպով: Այդ ապօրինի ընտրության դեմ բողոքում են մյուս միաբանները՝ Կիրակոս Բեքմեզձյան, Կարապետ Քեչեձյան և Միքայել Վեհապետյան եպիսկոպոսները:

Կոստանդնուպոլսի Ազգային կենտրոնական վարչությունը նույն թվականի հուլիսի 19-ին ժողովական որոշմամբ մերժում է Գազանձյանի կաթողիկոսությունը և ըստ այնմ էլ կառավարության հաղորդում: Կառավարությունն էլ պարտավորված չի ճանաչում Գազանձյանի կաթողիկոսությունը և Պատրիարքարանի ազդու միջնորդությամբ նրան արտաքսում Բելրութ, 1897 թվականի մարտին: Բայց կառավարությունը չի վավերացնում նաև Ալեքսանդրի ընտրությունը, որով Պատրիարքարանն ու կենտրոնական վարչությունը «ղծվաբին կացության մը առջև գտավ ինքզինքը»:

1899 թվականի օգոստոսի 15-ին Ալեքսանդրյան վախճանվում է և հարցը ըստ ինքյան փակվում: Վարչությունը որոշում է ձեռնարկել նոր ընտրության և որպես պատվիրակ Պատրիարքարանի և կենտրոնի Սիս ուղարկել Երուսաղեմի վանքի լուսարարապետ հապայան արքեպիսկոպոսին՝ նոր ընտրության նախագահելու: 1900 թվականի փետրվարին Սահակ արքեպիսկոպոս հապայանը Ադանա է ժամանում, մինչ փետրվարի 14-ին Ադանայի կուսակալը, կենտրոնից ստացած գաղտնի հրահանգի համեմատ և Պատրիարքարանի պատվիրակի ներկայությամբ անտեսելով, Սիս Աթոռի տեղապահ Բեքմեզձյանին հրամայում է ընտրական ժողով գումարել և անմիջապես ընտրությունը կատարել: Տեղապահը չի կարողանում ընդդիմանալ և շրջաբերական հրավիրագրեր է ուղարկում, մարտի 10-ին Ադանայում ընտրություն կատարելու համար: Թուրք կառավարության գրված պատանկն էր Կիլիկիո Աթոռը հակա-

դրել Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքությանը: Մյուս կողմից՝ Օրմանյան պատրիարքը և վարչությունը հրամայում են հապայանին ընտրությունը կատարել օրենքի սահմանի մեջ և Պատրիարքարանի հրահանգի համեմատ միայն գործել, առանց Պատրիարքարանի պատվիրակի՝ նախագահության ընտրությունը չկատարել: Վարչությունը միաժամանակ բողոք է ներկայացնում կառավարության, «զի կենսական խնդիր էր Պատրիարքության ազգայնական դրությունը խախտել, հայ ազգությունը երկուքի բաժնել և Կիլիկիո համար նոր հայ ուղղություն մը կազմել, ինչ որ Քեֆսիզյանի երազանքներն մին իղած էր, բայց չէր հաջողած» (Օրմանյան): Այս ձևով հայ ազգությունը երկուքի կբաժնվիր և Կիլիկիո համար նոր հայ ազգություն մը կկազմվեր» (ՔԱԿ Պատմ. 777):

Վարչության պատվիրակ հապայան սրբազանը, 9 ամիս Կիլիկիա մնալուց հետո, 1900 թվականի նոյեմբերին Երուսաղեմ էր վերադառնում, կաթողիկոսական ընտրությունը չկատարած: Ի վերջո, երկար բանակցություններից հետո, Պատրիարքարանը նորից զբաղվում է Սիս կաթողիկոսի ընտրության հարցով, հապայան սրբազանին հրահանգում է գնալ Ադանա և 1901 թվականի նոյեմբերի 20-ին զբաղվել կաթողիկոսական ընտրությամբ: Նոյեմբերի 29-ին գումարվում է ընտրական ժողով, ուր ընտրվում է Գևորգ Երեցյանը: Սակայն Երեցյանը դեկտեմբերի 13-ին հրաժարվում է և Պատրիարքարանը 1902 թվականի հոկտեմբերին ձեռնարկում է նոր ընտրություն: Պատրիարքարանը ստիպված «ընտրության ապարդյուն ելքը» հաղորդում է կառավարության և «նոր ընտրության համար թույլտվություն խնդրում»:

1902 թվականի հոկտեմբերի 12-ին Ադանայի Ս. Աստվածածին եկեղեցում գումարվում է ընտրական ժողով՝ Վարչության և Պատրիարքարանի պատվիրակ Քյումյուրձյան եպիսկոպոսի նախագահությամբ և Կիլիկիո կաթողիկոս է ընտրվում Սահակ արքեպիսկոպոս հապայանը. այսպիսով վերջ է տրվում Կիլիկիո Աթոռի տաճնապին, թի մեծ խնդություն և մխիթարություն բոլոր կիլիկեցիներու, ըսենք նաև բոլոր հայերու, զի բովանդակ հայության սեեռյալ մտահոգությունը գամված էր Կիլիկիո Աթոռի խնդրին և Կիլիկիո ժողովուրդի կացությանը» (Օրմ. Ազգ. Գ 5139):

«Վարչությունը, ընտրական գործողությունները կանոնավոր գտնելով», հաստատում է հապայանի ընտրությունը: Եթե հրավարտակը Պատրիարքարան կհանձնվեր 16-ին, որուն մեջ հայտնի կերպով շեղումն էր հնավանդ ձևը Կիլիկիո կաթողիկոսության Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքության մեջ

պարունակված ըլլալը, և միանգամ ընդմիջս հերքված կըլլար Կիլիկիո համար անջատ և ազատ Պատրիարքարան մը ստեղծելու Քեֆսիդյանի հղացած տարադեպ նպատակը և հենուցած կըլլար տանկահայ ազգութիւնը պառակտելու վտանգը» (Օրմ. Ազգ. Գ 5141—5143):

«Քեֆսիդյանն ետքը տառապած ժողովուրդը նոր դարձնում և նորոգութիւն կղզար ազգովին ընտրված, կեդրոնն համակրված, կառավարութենէն փառավորված և հասարակութենէն փայտալված կաթողիկոսի ներկայութեան», — գրում է Օրմանյանը:

Նորընտիր կաթողիկոսի օծումը կատարվում է 1903 թվականի ապրիլի 20-ին, Կառաշ կիրակի:

«Թե՛ օծման և թե՛ մյուսեւորհմենի սուր պատարագներուն, զորս մատույց նորընտիր Սահակ կաթողիկոս, իր նախորդները հիշելի վերջ, հիշեց նաև Ընդհանրական Հայրապետը, զՏեւ Մկրտիչ Խրիմյան կաթողիկոսն. թե՛ն 1441-են ի վեր առաջին անգամն էր, որ Կիլիկիո Մայր Աթոռին մէջ կհիշվեր Ազգիս Ընդհանրական Հայրապետը: Պետք էինք հիշել այս դեպքը, ցույց տալու համար, թե նորընտիր Սահակ կաթողիկոսը որքան փափագող էր սիրո և համերաշխութեան երկու Աթոռներու: Այս առթիվ հարկ է հիշել նաև, որ Ընդհանրական Հայրապետն Խրիմյան Հայրիկ ապրիլ 10-են առաջ հեռագրով շնորհավորած էր զնորընտիր կաթողիկոսն: Միեւնույն ժամանակ Տրդատ Պալյան և Հմայակ Դիմախյան եպիսկոպոսներուն հեռագրած էր, որ հաճուն Մայր Աթոռն օծման ներկա գրտնրվին, թեպետ առաջինը հիվանդութեան և երկրորդը ժամանակի սղութեան պատճառով չէին կրցած ներկա ըլլալ» (ԲԱԿ Պատմ. 815):

Սահակ կաթողիկոսն իր անդրաշնչական կոնդակի մէջ հիշում է Ամենայն Հայոց Հայրապետին և հորդորում է աղոթել՝ Նորին Ս. Օծութեան երկարակեցութեան համար և հույս է հաշտնում, որ երկու Աթոռների միջև մի շարք խնդիրների պատճառով առաջ եկած խրամը պիտի լեցվի սիրով և միաբանութեամբ:

«Նույն առաքելոյն խօսքերը կրկնելով, եթէ «Յիշեցէ՛ք զառաջնորդս Ձեր», կը հրաւիրեմ «համայն հոգեծին ուղիս Թաղէի և Բարքիս Դիմախյանի սրբազան առաքելոց և Սրբոյն Դիմախյանի Պարթևի՝ լուսաւորացի հոգեւ մեծոք, որոց անտարանութեամբ ծնեալ և սնեալ եմք ի ծոց Քրիստոսի սկեղեցւոյն, պաղատանս մատուցանել առ Աստուած վասն կենաց սպիսկապոսապետին Հայկազանց՝ Հայրապետին Ամենայն Հայոց և նախամեծար Աթոռոյ Սրբոյ էջմիածնի: Աստուած և Տէր կենացն ամենեցուն՝ պարգեւեցէ Նորին

Ս. Օծութեան կեանս երկարս, և պայծառութիւն՝ նորա Գահուն», որոյ անունը սիրելի և նուիրական է ամէն հայ հաւատացեալից և Կիլիկիոյ Աթոռոյս վիճակաւորաց հավասարապէս: Նորին Ս. Օծութիւնը և ես երկուսեանս ալ ի Սինե քնակակից էաք երբեմն, և խաղաղութեան քաղաքին մէջ Քրիստոսի բոլոր փառաց և պատուոյ, և ի հաւաստիս՝ ստացանք նորա շնորհաւորական մաղթանքները՝ յայտարար միութեան և նշանակ քաղաքներուն» (ԲԱԿ. Պատմ. 846):

Խրիմյանի և խապայանի կաթողիկոսութեան ամբողջ տնտեսութեան երկու Աթոռների միջև հաստատվում է եղբայրական համագործակցութիւն:

Ազգը և կենտրոնական վարչութիւնը «խապայանի Կիլիկիո կաթողիկոսական ընտրութիւնը քաջալերած առնենին, այն համոզումը ունենին, որ պիտի վերջ գտնենին Քեֆսիդյանի հարուցած անտեղի խնդիրները, ինչպես ինքն խապայանն ալ կգրէր, թե «պիտի աշխատի կրկին Աթոռոց հարաբերութիւնները քաղցրացնել և սուրը միութիւնը պահպանել, և Ազգի կրկին հատվածոց, էջմիածնականաց և կիլիկեցւոց մեջ եղբայրական սիր հաստատել»: Իրոք ալ միշտ և խապայանի Կոստանդնուպոլիս այցելելը երբեք անոր կողմէն խնդիր չնուշկեցաւ, և այնպես ըմբռնվեցաւ, թե վարչական որոշմամբ ժամանակին Քեֆսիդյանի հաղորդած պայմանագիրը ընդունելի և գործադրելի նկատված է խապայանի կողմէ» (Օրմ. Ազգ. Գ 2858):

Այնուամենայնիվ Պատրիարքարանի և նորընտիր կաթողիկոսի միջև ծագում է «Աթոռի խնդիր մը, և անոր հաջորդ իրավասութեան խնդիր մը, որուն ի պատասխան Քեֆսիդյան կաթողիկոսի կողմի առաջարկված և տրված և իբր թե անկէ ընդունված և ստորագրված «Ծրագիր Կիլիկիո կաթողիկոսական հանձնախմբի» վերնագրով 18 հոգվածներն բաղկացաւ գիր մը հանձնվեցաւ Սահակ կաթողիկոսին» (ԲԱԿ Պատմ. 885):

Այդ ծրագրի 1-ին և 2-րդ հոդվածները վերաբերում են Ս. էջմիածնի Հայրապետութեան՝ «Յարաբերութիւնը Աթոռոյն Կիլիկիո ընդ Մայր Աթոռոյ Արարատեան», որ ասված է:

«1. Ս. էջմիածնի Մայր Աթոռոյ Գահակալն լինելով միայն Ընդհանրական Հայրապետի Ամենայն Հայոց, որո ընտրութեան կմասնակցին նաև Կիլիկիո թեմականք, Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը ճանչցած է, կճանչնա և պիտի ճանչնա անոր գերազահութիւնը:

2. Ամենայն Հայոց Հայրապետն, որո ընտրութեան մասնակցելով Կիլիկիո Աթոռն թեմականք, կճանաչեն նորա գերազահութիւնը իբրև մի մարմին Ընդհանուր Հայաստանյայց

Եկեղեցւոր, պարտավոր է ընդունիլ և ճանաչել Վրացական Եկեղեցւորական Տանն Կիւիկիո իբրև Կաթողիկոսական Աթոռոց և շանվանել զայն հետեւյալ և հակաթոռ (ԲԱԿ Պատմ. 885—886):

Մյուս հոգովածները շոշափում են Պատրիարքարանի, Ազգային կենտրոնական վարչութիւնը և Կիւիկիայի Կաթողիկոսական Աթոռի հարաբերութեան վերաբերյալ խնդիրներ: Պատրիարքարանի, Ազգային վարչութիւնը և խապայանի միջև ծագած իրավասութեանց սահմանների և եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան վերաբերյալ վեճերի առիթով, խապայանը դիմում էր խորմյան Կաթողիկոսին, որ նա դատաստան անի:

Խորմյանը գրում էր Սահակ Կաթողիկոսին. «Հետեւի սնափառ և ոչ էական խնդրոց, և վեհանձնութեամբ նայիլ յարտաքին ձեռնարկութիւնսն, և կը խրատէր պայքար մղել միայն ընդդէմ վնասաբեր խոշորոտաց, աշխատելով դատարարականութեան հայ մանկրտուտին, բարձրացնել զբարոյական անկեալ վիճակ ժողովրդեան գաւառաց և լուսաւորել զմիտս նոցա համեմաշխ եղբայրութեամբ կենցաղավարիլ» (Մետրոպ վրդ. Նշանյան, «Կիւիկիո Կաթողիկոսութեան վերաբերյալ պատճեններ», ձեռագիր):

Սահակ Կաթողիկոսի պաշտոնավարութեան առաջին ժամանակաշրջանը, մինչև 1921, ինչպես նշում է Բաբգեն վեհ. (ԲԱԿ Պատմ. 774), «լի է դժբախտութեան, կոտորածի և տարագրութեան սրտաճմլիկ դրվագներով»: 1909 թվականին Ադանայի կոտորած, 1914 թվականին համաշխարհային առաջին պատերազմը, 1915 թվականին Ապրիլյան եղեռնը և արևմտահայ ժողովրդի տարագրութիւնը: Տարագրվում է նաև Սահակ Կաթողիկոսը կիւիկյան ողջ ժողովրդի հետ, և «1915 հոկտեմբեր 31—1916 օգոստոս 29 իբրև տարագիր կապրի Ս. Հակոբյանց վանքին մեջ... Ամիսներ կանցնեին, ձեմալ փաշան երբեմն կայցելեր Երուսաղեմ և Սահակ Կաթողիկոս ալ այդպիսի պարագաներուն կերթար ձեմալ փաշայի պաշտոնատեղին պարզ այցելութեան համար: 1916 մայիսի մեջ ձեմալ փաշան հրավիրած էր Սահակ Կաթողիկոսը մասնավոր տեսութեան մը համար: Նկիշե եպիսկոպոս Կարոյանը և Գյուտ եպիսկոպոսը հետը առնելով Սահակ Կաթողիկոս կերթա ձեմալ փաշայի ժամագրութեան: ձեմալ փաշա եպիսկոպոսներն անջատ, առանձին կտեսակցի Սահակ Կաթողիկոսին հետ, ուղղակի խնդիրը կբանա և կըսե թե՛ չենք ուզեր որ մեր թշնամիին հպատակ իղող Կաթողիկոս մը մեր տեսութեան սահմաններուն մեջ ապրող հայերուն Հոգևոր Պետը ըլլա, և կառավարութիւնը որոշեց այդ հոգևոր հարաբերութիւնները խզել և փոխանակ երկու Կաթողիկոսութիւն

և երկու Պատրիարքութիւն ունենալու կմիացնեն Կոստանդնուպոլսո և Երուսաղեմի Պատրիարքութիւնները և Աղթամարի Կաթողիկոսութիւնը և կպահանջէ միայն Կիւիկիո Կաթողիկոսութիւնը, որուն Աթոռը պիտի ըլլա Երուսաղեմի հայոց վանքը և իր տիրողոսը պիտի ըլլա Կաթողիկոս-Պատրիարք բովանդակ հայոց Թուրքիո: Կեդրոնի կառավարութիւնը այս որոշումը տված և արդեն կանոնագիրն ալ պատրաստած է, ես իբրև բարեկամ ուզեցի, որ այս նոր պաշտոնը Ձեզ հանձնվի, քանի որ արդեն Սսի Կաթողիկոսն եք ներկայիս: Ի՞նչ կըսեք, կընդունի՞ք:— Սահակ Կաթողիկոս բոլորովին անակնկալի մը առջև ջլատված կգտնէ ինքզինքը: Ի՞նչ պատասխանելու էր, չէր կրնար դիտողութիւն ընել, թե ասիկա Հայ Եկեղեցւոր դարավոր սովորութեան և ընդունված ու նվիրագործված կանոնին հակառակ էր, չէր կրնար ըսել, որովհետև այդ ժամանակամիջոցին ան գիտեր, թե տրամաբանական պատասխան, հին օրենքին ջատագովութիւն, որն է օգուտ շունին, կհրամայվեր, պետք էր հնազանդիլ, ուրիշ միջոց չկար: Բայց Սահակ Կաթողիկոս դժկամակ էր, ներկա կացութիւնը հայտնի էր, ապագան շատ մութ էր, ուստի իր ծերութիւնը պատրվակ ընելով, կխնդրեր որ այդ ծանր լուծը իր տկար ուսերուն վրա չըկներ: Սակայն ձեմալ փաշան շուտով տեղի տվող չէր, կպահանջեր որ կառավարութեան կարգադրութիւնը ընդունվեր և կըսե. «Ձեր անձը, Ձեր տկարութիւնը, ծերութիւնը մեկդի դրեք, Ձեր ժողովուրդի սիրուն համար, ստանձնեցեք այս պաշտոնը, վստահ եղեք որ կառավարութիւնը ամեն նյութական և բարոյական օգնութիւն պիտի ընձեռե Ձեզի, Ձեր ժողովուրդի հալածանքը պիտի դադրի, լավ խորհեցեք, ոչ թե իբրև հրամանատար, այլ իբրև Ձեր բարեկամը կխոսիմ Ձեզ: Սահակ Կաթողիկոս ժամանակ շահելու համար կըսե. «Միջոց տվեք ինձ որ խորհիմ ու ապա պատասխանեմ»:

...Սահակ Կաթողիկոս կվերադառնա վանք, ընկճված և ցնցված: «Ախ, — կըսե Նկիշե և Գյուտ եպիսկոպոսներուն, — երանի թե մահը հասներ և զիս այս անտանելի կացութենէն ազատեր, նույնիսկ Շահաբաս այդ տեսակ նիվաղային գաղափար մը չհղացաւ, հայ ժողովուրդը անջատել էջմիածնէն, սոսկալի բան է, քուրք այսքան դաւերն ի վեր չէ կրցած հասկնալ հայ ժողովուրդին մտայնութիւնը, հայ ժողովուրդին հանդեպ էջմիածնի ունեցած պաշտումը»:

Նույն իրիկունը կպարզե անոնց ձեմալ փաշայի առաջարկութիւնը և տեղի ունեցած խոսակցութիւնը և եպիսկոպոսներու խորհուրդը կհարցնէ:

Հետ երկար խոսակցության կորոշեն, ընդունիլ առաջարկված պաշտոնը ի սեր ժողովուրդին, թերևս կարելի է ժողովուրդը եղած տեղերին հանգիստ պահել և եթե պատերազմը վերջանա, այս կամայական, մեզի համար արտառոց կարգադրությունը չեղյալ կնկատվի, մենք մեր Աթոռը կդառնանք և էջմիածինն ալ ըստ առաջնույն իր իրավասությունները կպահեն...

1916 հունիսի 29/11 օգոստոսին Արդարության գործոց նախարարութենեն պաշտոնական հեռագիրը կհասնի և ինքն ակամա կընդունեն պաշտոնը և կփոխադրվեն Պատրիարքարան օգոստոսի 6/19-ին, ...թափորով ուղղակի եկեղեցի կառաջնորդվի, կգահակալեն, շնորհավորություններ կընդունի և այն օրեն կձեռնարկեն իր նոր պաշտոնին»:

Կառավարական հեռագիրը, ուղղված Զավեն պատրիարքին, ասում էր.

«Ամենապատիվ Տեր,

Կրոնից նախարարության կողմից վեհափառ Սուլթանին ներկայացված և սուլթանական բարձր հրամանով վավերացված և այսօր Թաքվիմ վաքայի մեջ հրատարակված Հայոց Կաթողիկոսության և Պատրիարքության կանոնադրության համաձայն Սիսի և Աղթամարի կաթողիկոսությունները և Կոստանդնուպոլսի և Երուսաղեմի Պատրիարքությունները ևս այս Կաթողիկոսության միացած է: Հետևաբար Ձեր պաշտոնը և հայոց Պատրիարքարանի վերաբերյալ բոլոր գույքերը և պաշտոնաթուղթերը Կաթողիկոս-Պատրիարքին կողմից փոխանորդ նշանակվելիք անձին հանձնվելու և մինչև այն ժամանակ ոստիկանական պաշտպանության տակ մնալու համար, Ձեր Ամենապատվության մասնակցությունը կնիքի տակ առնվելու պաշտոն տրված է ոստիկանության ընդհանուր տնօրեն՝ Ահմեդ և կրոնից տեսուչ՝ Պեհա պեյներուն. ըստ այնմ պարտ ու պատշաճը գործադրելու համար այս պաշտոնագիրը տրվեցավ:

11 շեվվալ 334 և 28 հուլիս 332

Աղաքություն և կրոնից նախարարի փոխանորդ (Ստորագրություն)»

(Զավեն արքեպիսկոպոս, «Պատրիարքական հուշեր», էջ 192):

«Պաշտոնական հեռագրեն քանի մը օր վերջ տեղական կառավարութենեն Սահակ կաթողիկոսին կհանձնվի «Կանոնագիր Հայոց Կաթողիկոսության և Պատրիարքության» անունով տետրակ մը, որուն գծած սահմաններուն մեջ պիտի գործեն Սահակ կաթողիկոս-այդ կանոնագրի ուժով, թրքահայությունը բաժնված էր էջմիածնեն, Ազգային Սահմանադրությունը չնջված էր, Կիլիկիո և Աղթամարի Կաթողիկոսությունները միացված և Պոլսո ու Երուսաղեմի Պատրիարքություններն ալ այս Կաթողիկոսության վրա ավել-

ցած էին, ու այդ կանոնագիրը վավերացված էր 1916 թվականի հուլիսի 19-ին, սուլթանի և բոլոր նախարարներու կողմից:

Նոր կանոնագիրը ըստ ինքյան ամբողջովին քննադատելի և պախարակելի է, ան կբաղկանա 39 հոդվածներե» (ԲԱԿ Պատմ. 948):

Կանոնադրության առաջին հոդվածում գրվել էր. «Սոս և Աղթամարի հայ Կաթողիկոսությունները միացված և Կոստանդնուպոլսո ու Երուսաղեմի Պատրիարքություններն ալ այս Կաթողիկոսության վրա ավելցած են. օսմանցի հայերուն ընդհանուր հոգևոր նախագահությունն այս Կաթողիկոսության և Պատրիարքության կապականի և բոլորովին կտրված է իրենց կապն ու հարաբերությունը էջմիածնի Կաթողիկոսության հետ: Կաթողիկոսին ու պատրիարքին բնակավայրն է Երուսաղեմի Ս. Հակոբի վանքը և իր հոգևոր շրջանակն են օսմանյան երկրները»:

Կանոնադրության մյուս հոդվածները խոսում են Պատրիարք-Կաթողիկոսի ընտրության, իրավասության, խառն և այլ ժողովների կազմության, Պատրիարքարանի վարչության, առաջնորդարանների և այլ վարչական հարցերի մասին:

Ժամանակի Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոս Եղիայանը այս մասին գրում է. «Այս կերպով կջնջվին ոչ միայն Ազգային Սահմանադրությունը, այլ նաև Կոստանդնուպոլսո և Երուսաղեմի Պատրիարքությունները, որոնք կմիանային Կիլիկիո Կաթողիկոսության, որուն Աթոռը Երուսաղեմ պիտի ըլլար: Իրականին մեջ Կաթողիկոս-Պատրիարքություն մը կկազմվեր Թուրքիո սահմաններուն մեջ ապրող հայոց համար: Ինձի կմնար այլևս տունս առանձնանալ և սպասել Սահակ կաթողիկոսի կարգադրության» («Պատրիարքական հուշեր», էջ 191—196):

Պատրիարք-Կաթողիկոս խապայանը Երուսաղեմում պաշտոնավարեց 1916 թվականի օգոստոսի 19-ից մինչև 1917 թվականի նոյեմբերի 19-ը: Այդ տասնհինգ ամսվա ժամանակամիջոցում Սահակ կաթողիկոսը «վանքին կամ ժողովուրդին օգտակար գործ մը չէ կատարած, որովհետև կարելի չէր կատարել, ստիպված ընդունեց կաթողիկոս-պատրիարքության նորօրինակ պաշտոնը, հուսալով որ այդու կրնար ժողովուրդին օգտակար ըլլալ, բայց իր հույսերուն մեջ խաբվեցավ, ու այդպես խաբվելուն մեջ երբեք հանցավոր չէ, իր տեղը ով որ ըլլար իր ըրածին ավելի բան մը չէր կրնար ընել: Այո, Սահակ կաթողիկոս չախտուն գործող մը չէ եղած, հանդարտ ու լուին գործող մը եղած է և ի հարկին բողոքած է անիրավությանը դեմ, բայց լսելի չէ եղած» (ԲԱԿ Պատմ. 957):

ված պետքի մը շուրջ խորհրդակցությունն է» (Ա. Ալպոյաճյան, «Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան», Կահիրե, 1940, էջ 498)։

Թորգոմ սրբազանը Երուսաղեմ կառավարած իր ուղեորության մասին գրում է հետևյալը. «Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը պաշտոն տված էր իրեն Երուսաղեմ երթալով տեսնել սրբազան պատրիարքը և պատվարժան միաբանությունը, իր անունով առաջարկելու համար, որպեսզի նախ՝ Կիլիկիո Կաթողիկոսության Սուրիո մեջ կազմակերպումի գործը դյուրացնելու համար Երուսաղեմի Աթոռը Կիլիկյան Աթոռին թողու Դամասկոսի, Բեյրութի և Անտիոքի իր եկեղեցիները, կալվածները և առաջնորդարանները...»։

Երբ Երուսաղեմ հասա, ամենամեծ հաճությամբ տեսա, որ Միաբանական ընդհանուր ժողովո վերջին մեկ որոշումը, որ պատվով միայն կրեբե Երուսաղեմի սրբազան պատրիարք հոր և Ս. Աթոռո պատվարժան միաբանության վեհաձև ողջմտության, այդ հարցերն ալ կարգավորված էին արդեն Ամենայն Հայոց Ս. Հայրապետին փափագին համեմատ, Նորին Ս. Օծոթյան նամակը ստանալիս ալ առաջ» («Սիոն», 1929, էջ 160)։

Վերակազմված Կիլիկիո Կաթողիկոսության թեմերը լինում են Հալիպ, Բեյրութ, Դամասկոս, Լաթաքիա և Կիպրոս։

Մերոնազարդ Սահակ կաթողիկոսը մտածում է նաև Սսի Կաթողիկոսության տեականության վրա և 1928 թվի փետրվարին հրատարակում է իր «Կտակ»-ը, որը իրապես «Կտակ մը ըլլալիս ավելի Կիլիկիո Կաթողիկոսության տեականության մղձավանջն էր» (ԲԱԿ Պատմ. 995)։

«Կտակ»-ում Սահակ կաթողիկոսը, անդրադառնալով առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Հայ Եկեղեցու առաջ ծառացած «էական կենսական հարցեր»-ի վրա, գրում էր. «Խղճով, սրտով և հոգով պարուրված ու պաշարված— ի՞նչ պիտի ըլլա Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը և իր ժողովուրդի ապագան— հարցին անդորրացուցիչ լուծում մը գտնելու տաճնապով կտառապինք, դժբախտաբար անորոշության ու անստուգության մեջ կտարուբերինք անլույս և անհույս անդեկ նավու մը պես. այս պատճառով հարկադրվեցանք ներկայիս խնդրել Ձեր սիրելիութենեն, որ անվերապահորեն Ձեր կարծիքով և գաղափարով լուսավորեք զմեզ, որպեսզի անդորրացած խղճով փակենք աչքերնիս»։

Կիլիկյան Աթոռի գոյության, հարատևության մասին հայտնվում են բազմաթիվ կարծիքներ։ «Եղան հրապարակավ ըսողներ

և գրողներ. Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը միացնելու է Երուսաղեմի Պատրիարքության» («Կտակ»)։ Ուրիշներ, որոնց թվում և Սահակ կաթողիկոսը՝ ավելի տրամաբանական էին գտնում Կիլիկիայի Աթոռի միացումը «Ընդհանրական Հայրապետության հետ...» («Կտակ»)։ Այս հարցում շատերն էլ «բանավոր և օրինական կգտնեն անթույլատրելի մը օծումը»։

«Կիլիկիո Կաթողիկոսության այնտառան նավը խաղաղության և ապահովության նավահանգիստը՝ հասցնելու համար», 1928 թվականին Սահակ կաթողիկոսը, «իր ազատ կամքով», անթույլատրելի կաթողիկոս է նշանակում հայ եկեղեցականության ամենակարող և բազմահմուտ եպիսկոպոսներից մեկին՝ արմաշական Բաբգեն եպիսկոպոս Կյուլեսերյանին, որը այդ օրերին Երուսաղեմում, Դուրյան պատրիարքի հետ միասին, սրտեռանդն աշխատում էր Երուսաղեմի Ս. Աթոռի կրթական-վարչական կազմակերպության գործին։ Նա խմբագրում էր Պատրիարքարանի պաշտոնաթերթ «Սիոն» ամսագիրը և դասավանդում ժառանգավորաց վարժարանում։

1931 թվականի ապրիլին Հալեպում գումարված Կիլիկյան թեմերի 35 հոգուց բաղկացած պատգամավորական ժողովը, օրինականացնելով Սահակ կաթողիկոսի ցանկությունը, Բաբգեն եպիսկոպոս Կյուլեսերյանին ընտրում է անթույլատրելի կաթողիկոս։ Օծումը կատարվում է ապրիլի 26-ին, Հալեպի Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցում։ Ապա «երկու կաթողիկոսները փառավոր հուղարկով ճանապարհ ելան Հալեպի և փառավորագույն ընդունելության մատան Բեյրութ և անտի-եկան Անթիլիաս» (ԲԱԿ Պատմ. 1021)։

Այնուհետև երկու կաթողիկոսները սերտ և սեռն, ձեռն ի ձեռն աշխատում են ամրացնել տարագիր Կիլիկյան Աթոռը Անթիլիասում։ 1930 թվականին արդեն գնվել էր Անթիլիասի վանքի այժմյան հողամասը, ի շրջակա կալվածներով, 1930 թվականի հոկտեմբերին վերաբացվել էր Անթիլիասի Դպրեվանքը Շահե ծայրագույն վարդապետ Գասպարյանի վերատեսչությամբ։ Ապա բացվում է տպարանը և 1932 թվականի հունվարից սկսվում է հրատարակությունը Կիլիկիո Կաթողիկոսության պաշտոնաթերթ «Հասկ»-ի՝ Բաբգեն կաթողիկոսի խմբագրությամբ։

Երուսաղեմի հանգուցյալ պատրիարք Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյանը, «Սիոն» ամսագրի 1936 թվականի մայիսի համարում, «Անթիլիաս» խմբագրականի մեջ,

խորհրդածելով Կիլիկյան Աթոռի և երկու կաթողիկոսների Անթիլիասում տարած ազգային և եկեղեցական գործունեության մասին, գրում էր հետևյալը. «Հալ Եկեղեցավ տարեգրությանց մեջ այլևս պատմականացած անուն մըն է ան: Որքան իրական է՝ Կիլիկյան մեծ ելքեն կամ աղետքեն վերջ հայության կարևոր մեկ մասին, ամենամեծ հայության կարևոր մեկ մասին, ամենամեծ շահով Կիլիկեհայության, զանգվածորեն տեղավորումը Լիբանանի և Սուրիո հյուրընկալ երկիրներում մեջ, նույնքան իրական է անտարակույս Սսո Հալ Կաթողիկոսարանին կազմակերպումը Լիբանանի նորակազմ տեղության կեդրոնին առընթեր ծովափնյա այդ սիրուն վայրին մեջ... Ռուբինյանց շիջումեն իբր կես դար միայն ետքը, երբ, պատմականորեն հասկնալի իրադարձությանց հետևանքով, հարկավոր նկատվեցավ Ամիսայն Հայոց Հայրապետական Աթոռին վերադարձն ի Ս. Էջմիածին, Կիլիկիո հայությունը, իր ազգային և եկեղեցական գոյության պահպանումին համար նույնիսկ, անհրաժեշտ զգալի Կաթողիկոսական Աթոռի մը ներկայությունը ի Սիս. գոհացում գտավ իր խղճմտանքին այդ պահանջը, ու Կիլիկյան Աթոռը, իբրև մասնավոր Կաթողիկոսություն շարունակվեցավ իր վերջին տեղվույն վրա՝ մինչև ներկայես իբր տասնամյակ մը առաջ: Ստույգ է հետևաբար, թե անկեց ու այդ ձևով, այսինքն իբր մասնավոր կաթողիկոսություն է, որ անիկա փոխադրվեցավ ուր ուրեմն Անթիլիաս, մինչդեռ Կիլիկյան մյուս նախկին նստոցները Ամենայն Հայոց Հայրապետության նժդեհավայրեր էին իսկապես, քանի որ այդ թվականներուն իրապես Ս. Էջմիածնի Աթոռն էր որ փոխադրված էր նույն վայրերը, ու, այդ իսկ պատճառով, Արևմուտք հաստատված կաթողիկոսները հաճախ կստորագրեին Կաթողիկոս Ս. Էջմիածնի պանդխտեալ ի Սիս», և այլն:

Ինչ որ ալ լինին այս մանրամասնությունները, սա ստույգ է սակայն, թե բոլոր այդ տեղափոխությունները, որոնք կատարվեցան ընդհանրական կամ մասնավոր կաթողիկոսության ձևին տակ, կատարվեցան պատմական ստիպողականությանց ներքև, ու մենք ամենքս մեզեն գիտենք, թե

ինչ պատմական հանգամանքներու մեջ է, որ տեղի ունեցավ նաև այս վերջին տեղափոխությունը Անթիլիաս: Իր մասնավոր Կաթողիկոսության դիրքը պատճառ մը չէ երբեք, որ անիկա առարկա չլինի ընդհանուր հայության սիրույն, հարգանքին և հոգածության: Որևէ ազգային գործ, թե՛ իսկ ամփոփ սահմանի մեջ կատարված, երբ կկատարվի խղճմտորեն և բարի ջանադրությամբ, հետևաբար և գոհացուցիչ արդյունքներով, Ազգին ամբողջության է որ կպատկանի իր մատուցած ծառայությանը ու օգուտովը: Իսկ այսպիսի մի վկայություն ազգային խղճմտանքն է ինքնին, որ պիտի տա անտարակույս ի պատիվ Անթիլիասի մեջ վերակազմված Կիլիկիո Աթոռին: Ան հազիվ յոթը տարիներու կարճ տևողության ընթացքին արդարացուցած է արդեն Ազգին և Եկեղեցիին հույսերն իր մասին»:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի լիազոր ներկայացուցիչ և պատվիրակ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը 1936 թվականին Անթիլիաս այցելելուց հետո գրում էր հետևյալը. «Ուրախությամբ տեսանք ծրուսաղեմի Աթոռի նյութական և բարոյական գոհացուցիչ վիճակը, իր պատմական դերը կատարելուց զատ, ոչ պակաս կարևոր գործունեություն է ծավալում և մտավոր լուսավորության ասպարեզում. ապացույց «Սիսոն» ամսագրի կանոնավոր հրատարակությունը, Դուրյան մատենաշարքը, մրցանակաբաշխության հաստատությունը հայագիտական ուսումնասիրությունների համար, Կյուլպենկյան մատենադարանը փառավոր, ժառանգավորաց և Թարգմանչաց վարժարանները և միաբանության ժիր գործունեությունը յուր ավագ և երիտասարդ անդամներով:

...Երուսաղեմում և Անթիլիասում անցրած մեր ժամանակը հոգեպես կազդուրման օրեր էին մեզ համար՝ տեսնելով կատարյալ համամտություն և սրտակից վերաբերմունք դեպի Հայաստանյայց Եկեղեցու և նորա Հայրապետության միասնականության գաղափարը և հարգանքը դեպի Էջմիածնի Մայր Աթոռը և նորա Գահակալը»:

(Շարունակելի)